

„המגיד“ וראשית ההגיונה הלאומית

(מאה שנה להופעתו: 1890—1856/7, תרט"ז—תרנ"א)

מאת ד"ר יצחק ברוזילי

לא רבה היתה תרומתו הישירה של „המגיד“ להתפתחות הלשון והספרות העברית החדשה. לא מטרת ספרותיות היו לפני עיני העורך ליפמן זילברמן כשייסד את השבועון באמצע שנות החמישים של המאה שעברה. השכלתו היתה מצומצמת וחוש הטעם והצורה לא היה מעולם מפותח בו. אך נחן היה האיש בחוש מציאותי חריף, במעשיות רבה וביכולת הערכה של מצבים ותנאים. חש זילברמן בהתעצמות דופק הזמן, בהתגברות קצב החיים בעמים ובישראל, ובצמאון לחדשות ולדעת עולם שנתעורר בקרב המוני היהודים שבמזרח אירופה.

צנועה היתה המטרה שהציב לו העורך בייסוד „המגיד“: „להיות ככל הצייתונגען... לספר... את אשר ישמע מהנעשה בכל הארצות“¹. לספר ותו לא. אולם לא מעט מן החידוש וההעזה היה במטרה זו. הקושי הגדול ביותר היה בלשון העברית. ידעה כבר העברית לשיר ולחקור, ולא דוקא מפני הישגי שירת ההשכלה וחכמת ישראל, אלא מפני שבעצם לא נפסקה מעולם מסורת השירה והחקירה בישראל. וכשם שעמד לה לראשונה המקור הלא-אכזב של שירת המקרא, עמדה לה לשניה הספרות המחקרית והפרשנית של ימי-הביניים. לא כן

1) הגליון הראשון של „המגיד“ הופיע בר' לסיון התרט"ז. עד סוף 1856 יצאו הימנו 5 גליונות. רק עם תחילת 1857 נעשתה הופעתו סדירה ורצופה יותר. עד ל־16 ביוני 1880 היה אליעזר זילברמן העורך הרשמי. מתאריך זה עד סוף מאי 1886 עברה העריכה הרשמית לר' דוד גורדון, שלמעשה היה העורך גם לפני כן. אחרי מותו של רד"ג המשיך בנו דובער בהוצאתו עד יולי 1890. באוקטובר אותה שנה העברה הדפסתו לברלין, ומוציאו היו האחים יצחק שלמה ויעקב שמואל פוקס. על גורל העתון אחרי זה, ראה בן ציון כץ, „רשימות לתולדות העתונות העברית“, העולם (1912), גליון 8. השוה: המגיד 1856/57, גליון ראשון, ע' 162, IX (1865), גליון 36 „הגיוני המגיד“, XXIV (1880), ע' 195; XXX (1886), ע' 177, XXXIV (1890), גליון 28, 29.
2) המגיד 1 (1857), עמ' 114.

היה מצב הספור. פרט לספרי הפרוזה של פרל וארטור, שבעצם היתה בהם יותר פובליציסטיקה מספור דברים פשוט, מצויות היו בספרות העברית של אותו הזמן רק שתי יצירות מספרות: „אביעזר“ לרמא"ג ו„אהבת ציון“ למאפו. אולם אם נביא בחשבון את העובדה שב„אהבת ציון“ לא נזקק מאפו לצאת מגדרה של לשון המקרא, נשארת לנו בעצם אך יצירה פרוזאית חדשה אחת — „אביעזר“. אך גם זו, למרות תכנה הריאליסטי ולשונה הפשוטה, אפקה היה מצומצם ועניינה יהודיים כולם, ומשום כך יכלה תרומתה הישירה ליצירתו של סגנון פרוזה עברי להיות מוגבלת בלבד.

ברור, איפוא, שאילו אף היה זילברמן בן בית בעולמה של הספרות העברית החדשה ואמון עלי יצירותיה — החל מדור המאספים, דרך הישגי גליציה ואיטליה, וכלה ביצירותיה של ליטה — עדיין לא היה עולה בידו „לספר“ לקורא העברי, בצורה נאה ועניינית, על הנעשה והנשמע בעולם. נצטברו אמנם חידושים לא מעטים בלשון מימי ויזל, בן זאב, שלמה פפנהיים, שלמה לויזון, מנדיל לפין, יצחק ארטור ועד ר' מרדכי אהרון גינזבורג. הלשון זכתה למידה ידועה של טבעיות וכח תיאורי חי, אולם מכאן ועד ליכולת של ספור דברים פשוט, תיאור עובדות יום יום בריבויין השופע והחי — עוד רבה היתה הדרך. אך זילברמן לא איש הספרות היה. ליטאי היה על פי חינוכו, ובטעמו האסתטי ובדעותיו לא נתעלה על קהל הקוראים ממזרח אירופה אליהם כיוון את דבריו. כמוהם החשיב „התוך“, גופי דברים ולא צורתם. ואם תכונות אלה שבעורך חסרונות היו, שהשפעתם המזיקה הורגשה במשך שנים רבות ב„המגיד“, הרי בשלב ייסוד העתון ובשנות קיומו הראשונות מעלות היו. דוקא חוסר רגישותו של העורך לעניינים שבצורה וביופי, ואי-שומת לבו לכך, עזרו לו להתגבר על הקשיים הראשונים שבדרכו.

וכך אירע שבקיץ 1856 החל „השוחט מליק“ משיח עם קוראיו ממזרח אירופה על הנעשה והנשמע בעולם, ומבלי שהתכוון לכך הניח את היסוד לעתונות העברית החדשה, ותרם תרומה עצומה לספרות העברית ולתנועה הלאומית.

כבד פה היה העתון, חסר צורה ולשון, מלא גרמניזמים באוצר המלים ומעשה כלאיים בכתוב ובסגנון, אולם הוא עמד בהבטחתו ו„סיפר“. ומזל היה לו לזילברמן, שהביא את „מגידו“ לעולם בימי התרחשויות היסטוריות רבות ענין ואדירות קצב. ואם גמגמנית היתה הלשון, נמרץ וסוחף היה קצב הזמן ופרץ את גדרות הצורה ומחסומי הניב.

לא זו בלבד שמצוינת היתה התקופה בדינמיקה הפוליטית שלה, פרי השאיפות הלאומיות של העמים המשועבדים; לא פחות משפעת בתוצאותיה העמוקות היתה פעולת הכחות החברתיים והרוחניים. הלכו וגברו המתחים החברתיים והעלו תנועה סוציאליסטית בעלת גוונים וורמים שונים. המדעים והטכניקה הלכו מחיל אל חיל: צמצמו מרחקים, הגדילו כושר העבודה של האדם, והקלו על מלחמת קיומו. התרחבות האופק הגיאוגרפי, שתחילתה בימי

הרנסאנס, הגיעה לשיאה, ומושג העולם החדש שהולידה נעשה אט אט לקנין הכלל.

פעלתנות פוליטית, חברתית ורוחנית זו הורגשה גם במלוא קצבה ברוסיה, מרכום של מיליוני יהודים. תהליך תיעוש הארץ, שהוחל בו עוד בימי ניקולאי הראשון, קצבו גבר בימי אלכסנדר השני. שחרורם של מיליונים אכרים צמיתים, (1861) ופיתוחה של רשת רכבות על פי הדוגמה של מערב אירופה, הזרימו המוני פרולטארים לערים, והעלו בעיות סוציאליות רציניות שלא מצאו את פתרונן לפני מהפכת 1917.

וכמו בעמים כן בישראל, היתה תקופה זו זמן של תקוות רבות וצפיה שבאמונה לקראת העתיד. יהדות מערב אירופה הלכה והתבססה מבחינה כלכלית וחברתית. השויון האזרחי הפך אט אט הלכה למעשה גם בצרפת וגם באנגליה. אף יהדות גרמניה, שלא זכתה עוד בשויון אזרחי מלא, עלתה עלייה כלכלית וסוציאלית. שינויים לטובה הורגשו גם במעמדה של יהדות מזרח אירופה רבת ההמונים. עוד בימי ניקולאי הראשון החלה עולה פלוטוקרטיה יהודית בערי רוסיה הגדולות שמחוץ לתחום. על ידה עלתה גם אינטליגנציה יהודית מורכבת מתלמידי גימנסיות, אוניברסיטאות, בתי המדרש לרבנים בוילנה ובויטומיר ומאכסטרנים מתדפקים על בתי האולפנא הגבוהים של המדינה. מתוך שכבות אלה, לרבות שכבת בעלי המלאכה, באו היהודים המועטים בעלי זכויות-יתר, שזכו לצאת מהתחום ולהרחיב שטח ההתישבות היהודית שבמדינה העצומה.

בקיצור, היה על מה לספר, והמוני האומה צמאי דעת וחדשות היו. אך לא עבר זמן רב וזילברמן נוכח לדעת שמשיתמו "הצנועה" למעלה מכוחו היתה. כשנה בערך לאחר הופעת "המגיד", הזמין על כן את ר' דוד גורדון שישתתף עמו בעריכת העתון. והיה זה בעיקר איש מוכשר ומסור זה שהטביע את חותמו על "המגיד" במשך שלשים השנים שעבד בו (1858—1886).

בניגוד לזילברמן היה רד"ג איש הספרות, ידע מיטב יצירותיה, ומימי נעוריו שאף להחזיק בעט סופרים³. בעל ידיעות יסודיות בלשונות אירופה היה⁴, ונחן בכשרון פובליציסטי רב. והוא הוא שהצליח להוציא לפועל את מטרת "סיפור החדשות" של זילברמן. הודות לידיעתו הלשונית, ידע ללקט ממיטב העתונות וכתבי העת של הזמן, ולהביא לקורא העברי ידיעות ותיאורים נאמנים על נסיעותיהם של חוקרים בעמקי יבשת אפריקה, על ארצות המזרח הרחוק והקרוב, על סיבוכי הפוליטיקה האירופית, והתגליות החדשות במדעים השונים. בהשפעתו, ובהשפעת קהל הקוראים, החל "המגיד" סוטה מתכניתו המצומצמת הראשונית של עלון-חדשות בלבד, ומשנתו השניה נספחה לעתון, מזמן לזמן, "הוספה" מחקרית-חכמתית, שמשנת 1861 הפכה למדור קבוע בן ארבעה עמודים בשם "הצופה".

(3) שם, II (1858) עמ' 1—150, XXXI (1887) 1—50.

(4) שם, XXX (1886), עמ' 2—161.

משנה זו עד מותו של רד"ג, ב-1886, נשארה צורת „המגיד“ קבועה: ארבעה עמודים מוקדשים היו לחדשות העולם והיהדות, וארבעת עמודי הצופה — לעניני מחקר ושירה. במרכזו של החלק הראשון עמד מאמרו של רד"ג, „דברי הימים הכלליים“, שמשנת 1860 נקרא „על המדינות בו יאמר“, ובו ניתנו סקירות פוליטיות מאלפות על המאורעות המדיניים באירופה ומחוצה לה. מאמרים אלה, שנכתבו בכשרון עתונאי רב ומתוך התמצאות גדולה בבעיות השעה, בנו אב למדורות דומים ב„הכרמל“ ו„המליץ“ (1860), ועל ידיהם הוגח היסוד לפובליציסטיקה העברית, שפותחה אחר כך על ידי ברנפלד, שפ"ר, סוקולוב, יל"ג, פרישמן ואחרים.

החלק הספרותי שבעתון מצא את מקומו ב„הצופה“, אולם בעצם היו דברי הספרות במדור זה מועטים, ורובו ככולו היה מוקדש לדברי חכמה ומחקר. היו השנים שנות עליה ושגשוג ל„חכמת היהדות“: בגרמנית הופיעו מחקריהם החשובים של צונץ וגיגרי, ובעברית שלטו בכיפת הרוח חכמים כשי"ר, שד"ל, רנ"ק, יש"ר, יה"ש ואחרים. אף משוררי התקופה: אד"ם הכהן, סטרליקר, גוטלובר, והגדול מהם יל"ג, לא הניחו ידם מהחקירתה. לא יפלא, איפוא, שפרט לשירים היו רוב דברי „הצופה“ בעלי אופי מחקרי. התוכחו בו סלונמסקי ופינלש בעניני אסטרונומיה ולוח; אד"ם, שד"ל, סטרליקר ואחרים — בעניני מקרא ולשון. יעקב רייפמאן, בר גולדברג, שי"ר ואחרים פרסמו בו מחקרים בספרות הגאוגית והרבתית. ח. י. גורלאנד, הרכבי, גבריאל פאלק ונויבאואר הדפיסו בו ובארו כתביידי בשירת ישראל מימי הבינים ובתולדות האומה וגדוליה, שמצאו בספריות של פטרבורג, לייזן ואוקספורד. ערכם הכללי של רוב המאמרים האלה לא היה רב. רובם עסקו בזוטות ונסבו על בעיות מיוחדות במחקר, ובחשבון סופי לא נצטרפו לידי תרומה של ממש לחכמת ישראל. אף דרך כתיבתם היתה משעממת ולא התאימה אלא לחבר קטן של בעלי תריסין בלבד. אין פלא, איפוא, שעם עליית „בעיות החיים“ בספרות העברית, כתוצאת המשבר הכלכלי של סוף שנות הששים, האנטישמיות וההגירה של שנות השבעים, ובעקבות הבקורת החריפה שנמתחה על הכיוון הארכיאולוגי-פילולוגי בכלל על ידי אלה שדגלו בשם הריאליזם, סולק מדור זה בסוף שנות השבעים מ„המגיד“.

מדור מיוחד ב„הצופה“ קבע החלק המדעי. נדפסו בו מאות מאמרים במדעים השונים, החל בארכיאולוגיה ולשונות שם, וכלה בכימיה, בוטניקה, מתמטיקה, פיזיקה, אסטרונומיה וגיאוגרפיה. התורם הגדול למדור זה היה רד"ג עצמו, שבמשך שנים כתב שורות מאמרים ארוכים על „מראות הטבע“, „ידיעות הטבע“, „דרכי הרפואה“ ועוד. על ידו חתרו החזיקו יצחק מרגליות, נחמיה דוב הופמן, יוסף לייב פטוחובסקי ואחרים. מובן מאליהו, שמאמרים אלה לא היו עבודות מחקר מקוריות, אלא תרגומים מגרמנית, מרוסית ולפעמים גם מאנגלית.

המדור הספרותי „הטהור“ האחד שנקבע לו מקום ב„המגיד“ היה השירה.

גדולי משוררי הזמן: אד"ם הכהן, שד"ל, לטריס, ויל"ג פרסמו פה אך מעט⁵. אולם מדור זה פתח את שערי לרווחה בפני להקה שלמה של חרונים, שדוגמת קיקיונו של יונה בן לילה היו ובן לילה אבדו. כפרפרים בני יום היו, שלאחר שאמרו שירתם נאלמו ונעלמו. "משוררי לוח" אפשר לכנותם, שכן היה הלוח מקור השראתם העליון. עם הלוח בידם חיכו בקוצר רוח לימי הולדת וזכרון. ימי חג ואבל, ומשהגיעו אלה הורידו כנורותיהם ותנח עליהם רוח השיר. בעקבות חרוני ישראל מימי ינאי והקליר, שרו אף הם על חג החרות וחג מתן תורה, על תשעה באב וראש השנה, על יום הכפורים וחג האסיף; וכדוגמת מקוננינו מאז הספידו כל גדול וחכם שנסתלק ונקרא לפמליה של מעלה. היה עוד סוג שירה, בו הראו משוררי הדור שתלמידים נאמנים הם למסורת השירה שקנתה לה חזקת ישיבה בספרותנו מימי ויזל — והוא "שירת המלכים". "רויאליסטי" היה "המגיד", מטיף נאמנות למלכים ולגירסת ראשונים של "ירא ה' ומלך". משורריו העניקו מאוצרות מליצותיהם לא רק לצאר הרוסי אלכסנדר השני, לזילהלם הראשון מפרוסיה ולפרידריך וילהלם קיסר גרמניה. אלא אף לויקטוריה, נושאת כתר בריטניה הגדולה והודו, ולגדולי ארץ אחרים של הדור. אולם גם סוג שירה חדש ו"מקורי" מצא לו אכסניה ב"המגיד", והוא "שירת המגיד". שנה, שנה, עם צאת הישנה וכניסת החדשה, נזדרזו יודעי השיר וימטירו שירת ההלל שלהם על גדולת העתון ועורכו, מפעליו ונצחונותיו. כמספר שנות "המגיד" ויותר, כן מספר שירים אלה. לא נהא מפריזים אם נחליט, שהספרות העברית לא היתה חסרה דבר אילולא נדפס אפילו אחד ממאות השירים האלה. גם מבחינת הצורה וגם מבחינת התוכן, לא היה בשירה זו דבר שיהא בעל ערך קיים. קצוצת כנף היתה, כבדת לשון ונעדרת רעיון.

אם יסיק הקורא מריבוי השירים שב"המגיד" על יחס חיובי לעניני ספרות בכלל, טעות תהא בידו. ענין אחד יעמידנו על כך. כוונתנו לבעיית הנובלה העברית שנידונה ב"המגיד" בשנות קיומו הראשונות.

תחלת הופעת "המגיד" חלה, כידוע, בשנות לידתה של הנובלה העברית. ב-1853 הופיע "אהבת ציון" למאפו, ב-1857 — החלק הראשון של "עית צבוע", ובסוף שנות החמישים, "מסתרי פריז" בתרגומו של שולמן. מכיון ש"המגיד" היה אז העתון העברי היחיד, אין תימה שהוא שימש במת הויכוח היחידה על תופעה ספרותית חדשה זו. ויכוח זה בין מחייבי הרומן ושולליו קשור היה בוויכוח אחר בענין הלשון העברית: בין "המרחיבים", שטענו להרחבת אוצר המלים על ידי מתן צורה עברית למלים זרות בנות אופי בינלאומי, ובין

(5) מאד"ם הכהן נתפרסמו ב"המגיד" שלשה שירי הודמנות: שם, II (1858), גליון 31, 38, VIII (1864), גליון 44. משד"ל שלשה שירים: II (1858), עמ' 166; V (1861), עמ' 125, IX (1865), גליון 32. מש"ר נדפסו ג"כ שלשה שירים: VI (1862), עמ' 301, 381, VII (1863), עמ' 237. וכן הופיעו כאן שלשה שירים של גוטלובר: X (1866), גליון 2, XVI (1872), גליון 45, XXVI (1882), גליון 42. מיל"ג נדפס רק שיר אחד, X (1866), גליון 3, וכן הופיע שיר אחד מלטריס, XIV (1870), גליון 44.

„המטהרים“ שהתנגדו לכך. המרחיבים למדו, כמוכן, זכות על הרומנים, ואילו המטהרים גינום ונלחמו בהם. הרומנים, כתב אחד השוללים, הם „כמר נפת בדלי רעל... או כפתי קרה בכבשן לוחט...“⁶ „צורי מכשול“ הם להכשיל במ רגלי הדור הצעיר... „האם אין די לנו בספר חובת הלבבות, מסלת ישראל, אורחות צדיקים וכדומה?“⁷. ואשר ללשון, טענו: למה לנו „להרבות מלים ודברים חדשים. האם יצרו את השפה לשפה מדברת? ולוא כן היה, מה בצע לשפה הנבחרה הזאת? האם יהיה תפארתה עלי זו הדרך כי יתללות וידברו בה בין מזרקי יין ושכר או בין אנשי בוגדות ולצון? הן כל כבודה רק פנימה ורק זאת חמדתה כי יפארוה בהיכל קדשה... כי רק למחשבות תרומה הוכנה“⁸. מענין להעיר, שאף שד“ל לא היה מרוצה מהכנסת הרומן לספרות העברית. במכתב תשובה לדן גבריאל (יל“ג) על ספר שירים (כנראה „אהבת דוד ומיכל“) ששלח לו, כתב בין היתר: „דרך כלל אמר לך כי אין לי חשק בספורים בדויים (ראמאנצי) בשום לשון, ואף כי בלשון הקדש“⁹. העורך זילברמן נטה, כמוכן, אחרי המתנגדים, אולם לשבחוא יאמר שהוא פתח את עמודי העתון אף לדעות המחייבים. דברי מחאה חריפים נגד „החפצים לגרש את שפתנו העברית מארצות החיים להביאה במספר השפות היבשות ובקהל הדברים העתיקים, אשר נכבדם רק בעבור הזקנה החופפת עליהם“, השמיע מעל דפי „המגיד“ דן גבריאל, אשר לפניו הביע שד“ל דעתו ההפוכה¹⁰. אחריו החרו החזיקו נ. ק. (נפתלי קלר?) „מארץ גאליציען“, ואלכסנדר הלוי לנגבנק מירוסלב. ב„עצה טובה“ גמר קלר את ההלל על יצירות אד“ם, מיכ“ל ומאפו, והדגיש שחסרונם האחד של ספרים אלה הוא מיעוט מספרם. מגרים הם אך את התיאבון. אך אינם משביעים אותו. ומי שקרא פעם ספרים כאלה, ולא ימצא אחרים כמוהם, יפנה לספרות הלועזית, ומתוך כך „יצא שכרו בהפסדו“. משום כך עצתו היא לארגן חברה „בתמיכת הבלטריסטיקה“¹¹. דברי שבח על „אהבת ציון“, „עיט צבוע“, ואפילו „מסתרי פריז“ כתב לנגבנק. בספרים אלה הוא ראה „דרך חדשה להחיות הלשון ולהעשירה“¹², ואמצעי ליצור ספרות עם, שלא תהא מיועדה רק „לחכמים ונבונים“, אלא שאף פשוטי העם יוכלו „לשבע ולהתענג מטובה... ואשר ישתעשעו בה ובאהבתה ישגו תמיד“¹³. חסיד דעה זו על הספרות היה, כידוע, אברהם מאפו, שהטעים וחזר והטעים את חשיבותה החינוכית והלאומית של ספרות יפה בעברית כתריס נגד ההתבוללות וכאמצעי יעיל לפיתוחם של הכרת

6 שם, II (1858), גליון 20.

7 שם, עמ' 89, 94.

8 שם, עמ' 89.

9 שם, עמ' 154.

10 השוה קלויזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ד' (ירושלים,

תשי"ד) עמ' 319.

11 המגיד II (1858), 95, 98.

12 שם III (1859), עמ' 70.

13 שם, IV (1861), עמ' 77.

לאומית וגאון לאומי¹⁴). לא זה בלבד שהציבור היהודי הרחב התייחס לדעות אלה בביטול גמור, אלא אף בקרב המשכילים לא מצאו אוזן קשבת. מכאן יחס הביטול למאפו ול"סיפוריו" כמעט עד סוף ימיו.

בינתיים ועולם הספרות העברית זועזע וסוער על ידי הופעתם של שלום יעקב אברמוביץ, אורי קובנר ואברהם פפירנא. הם באו עם סולם ערכים חדש — אסתטי-אמנותי מצד אחד ותועלת-חמרני מצד שני — ובשמו תבעו תביעות חדשות מהספרות. הסערה שדעות אלה עוררו בין סופרי הדור לא מצאה כל הד ב"המגיד". במוח הויכוח עליהן היו "הכרמל" ו"המליץ". אולם תוצאות-מה של הסערה הורגשו גם בו. לחשובנו של דעות חדשות אלה יש לזקוף כנראה את הבקורת החיובית על "האבות והבנים" לאברמוביץ¹⁵ ועל ספריו הראשונים של יל"ג "עולם כמנהגו נוהג" ו"אחרית שמחה תוגה"¹⁶. פרט לאלה נשאר "המגיד", כמעט עד סופן של שנות השבעים, מפגר בעניני ספרות ועומד כאילו מחוץ לזרמי הזמן.

הבלטנו עד כה את שהיה לקוי ב"המגיד", אך לא עמדנו על החיובי בו. וראוי צד זה שנבליטו במיוחד, מאחר שקופח לא מעט על ידי כותב "תולדות העתונות העברית", ש. ל. ציטרון¹⁷.

בראש וראשונה מן הראוי להטעים את האופי היהודי-אוניברסלי של העתון. כמעט שלא היה ישוב יהודי באירופה, אסיה, אפריקה, אמריקה ואוסטרליה שלא הגיע אליו. רוב קוראיו היו אמנם ממזרח אירופה, אולם מצויים היו, זעיר פה זעיר שם, אף בארצות המערב, בבלקנים, בארצות המזרח הקרוב, בצפון אפריקה, באוסטרליה ואפילו בהודו ובסין¹⁸. גלי ההגירה היהודית שגברו אז הביאו אתם יהודים בני תורה ומושכים בשבט סופר לקיבוצי ישראל הרחוקים והנידחים ביותר. וכך היה "המגיד" אוניברסלי לא רק בקהל קוראיו אלא אף בחבר "כתביו". כתבים קבועים כמעט היו לו לא רק בערי פולין, ליטה ורוסיה הגדולות, אלא אף ברוב בירות אירופה, בערי אמריקה, באימפריה הבריטית, בפרס, בהודו וכו'. אופי אוניברסלי זה של העתון היה, במידה לא מועטה, תוצאת מצבו הגיאוגרפי. במשך 35 שנים יצא "המגיד" בעירה ליק שעל גבול פרוסיה המזרחית. איזור פרוסי זה היה במשך דורות רבים מקום הצטלבות של השפעות וקשרים בין המזרח והמערב. דרכו זרם מסחר יצוא ויבוא גדול בין מרכז אירופה ומזרחה, שלא קטן היה בו חלק היהודים. בהיותו יושב בין הגבולין פיתח "המגיד" רגישות

14 ראה "זכרון תודה" בראש אשמת שומרון, והשוה י. קליונר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ג' (ירושלים, תשי"ג), עמ' 304-300.

15 המגיד XII (1868), עמ' 191.

16 שם V (1871), עמ' 167. XVII (1873), עמ' 167, 269.

17 ש. ל. ציטרון, "רשימות לתולדות העתונות העברית", העולם, שנה שישית (1912-13).

18 ראה המגיד I (1875), עמ' 161, III (1859), עמ' 93, 193, XX (1865), עמ' 322.

בינלאומית גדולה ואוון קשבת לכל הנעשה והנשמע בעולם בכלל ובקיבוצי ישראל בפרט. אמנם לא נשתקפו בו חיי היהדות הרוסית בנאמנות כזו כמו ב„המליץ“, לעומת זה מוצא אתה בו ענין יותר חי ועשיר ביהדות העולמית. לפני עליית העתונות העברית בארץ ישראל, היה „המגיד“ אחד מכתבי העת הראשונים בו נפגשו באכסניה אחת בני יהדות ספרד עם אחיהם האשכנזים. לא מליצה ריקה היתה זו כשכתב „הצעיר יהושע בן יהודה הלוי ס״ט“ מאדריא-נפול, „שאוהבים אותו (את „המגיד“) אהבה נאמנה כל הספרדים“¹⁹. על ידי כך תרם „המגיד“ תרומה לא מעטה ליצירת גשר בין שני בתי ישראל אלה שהגורל ההיסטורי הפרידם למאות בשנים.

מתוך שאיפה למצוא מסילות בקרב כל קיבוצי ישראל ולהיות עתון השווה לכל נפש, היה „המגיד“ עתון שמרני. חותם של מתינות וזהירות טבוע היה בהשקפותיו על עניני מדינה וחברה בכלל ועל הבעיות שהעסיקו באותה שעה את היהודים בפרט. כרוב כתבי העת העבריים שקדמו לו ובני זמנו, היה „המגיד“, כאמור, „רויאליסטי“. ברוח המחשבה הפוליטית של יהדות הגולה ראה במוסד המלוכה משום ערובה עליונה לבטחון הציבור בכלל והיהדות בפרט. אולם מה שקבע בעיקר את אפיו של „המגיד“ וטבע בו את צביונו המיוחד היתה שמרנותו כלפי פנים, שנתבטאה ביחסו לשתי בעיות: א) בעיית ההשכלה וב) בעיית התיקונים בדת.

משהחל „המגיד“ מופיע בסופן של שנות החמישים, היתה כבר להשכלה ברוסיה ובליטה היסטוריה לא קצרה. האידיאולוגיה שלה נתנסחה זה מזמן בספרי ריב״ל, רמא״ג ובשירי אד״ם. בארגון של אד״ם טמונה היתה, זה למעלה מעשר שנים, הדראמה „אמת ואמונה“, בה יצא בהתקפה נגד מסלפי דמותה של היהדות הטהורה, המתעטפים באיצטלא של קדושה צבועה, ובשמה, כביכול, אוטמים אזניהם ולבם לכל חדש וטוב. אולם עד לשנות החמישים היו דעות אלה נחלתם של חוגים צרים בלבד. לתנועה בעלת כוח והשפעה, שחדרה לשכבות ציבור יותר רחבות, הפכה ההשכלה רק בסופן של שנות החמישים ובשנות השישים. עמדת „המגיד“ להשכלה חיובית היתה, אולם סייגי זהירות נוספו לה. בעצם הוצאת עתון עברי, שמטרתו היתה להביא לקורא לא רק מחדשות עולם המעשה אלא אף מהישגי המדעים השונים ומכל שנתחדש בחכמת היהדות, נתבטא יחס חיובי להשכלה. אולם במה דברים אמורים? במידה שזו נתכוונה להרחבת חכמה ודעת בישראל. אבל במידה שזו החלה לובשת צורה קיצונית יותר, הופכת חכמת הגויים לאידיאל יחיד ועליון ותובעת בשמו שינוי ערכים גמור בדת ובתרבות ישראל, נרתע „המגיד“ הימנה, ותבע שמירה על קדשי האומה וערכיה. על יד קולותיהם הנלהבים של ח. י. גורלנד, א. ב. גוטלובר, שלום יעקב רבינוביץ ו„דן גבריאל“, וקולות הסוחרים היהודים „בני הגילדה הראשונה“, שפיהם היה מלא הלל ושבח על חסדי הממשלה כלפי היהודים, ואשר קשרו

כתרים לראש ההשכלה כי תגאלם מכל רע ותביא מלכות השמים על הארץ²⁰. נשמעו גם קולות יותר מתונים, שקראו אמנם "ללכת קדימה בענינים המדיניים ובידיעות הנחוצות לאדם באשר הוא אדם", אבל תבעו "לעמוד על המשמר כסלע חזק בלב ימים בכל הנוגע לדת הקדש מבלי לעבר הגבול אשר גבולו חכמינו"²¹.

אחד הראשונים בין סופרי "המגיד", שהשמיע דברי בקורת נגד ההשכלה, היה אליעזר הכהן צווייפל, שבדרכו המדרשית המיוחדת טען נגד המשכילים את טענתו של ארטור ב"תשליך": "כי ישליכו מעליהם אולת עמם לשום תחתיה אולת גויי הארץ"; שממירים הם את "האמונות הטפלות" של היהדות "בהבלי הגויים"²². כמה שנים אחר כך, כשמת ר' מנחם מנדל מלובאביץ, כתב צווייפל קינה עליו, ובהערות שצירף לה מתח ביקורת עוד יותר חריפה על ההשכלה. שכלתנותה ותמרנותה, טען, יש בהן לסכן את ערכי הרוח והמוסר הנעלים של היהדות²³. קולות אזהרה אלה נגד תוצאותיה השליליות של ההשכלה גברו בסוף שנות השישים ובשנות השבעים, עת החלו רישומי הניהיליזמוס ברוסיה להיות ניכרים בקרב המשכילים, ואפילו בין כמה מטובי הסופרים העברים. "עלינו מוטל החוב", כתב המו"ל ב"1886", "להעיר לבות אחינו בני ישראל לגדל ולחנך בניהם על ברכי התורה והחכמה יחד, ללמדם לשון וספר, ובפרט שפת ארץ מולדתם, היא שפת רוסיה, אשר היא המקור הנאמן לאשרם ולהצלחתם... אבל לא שיגדלו בניהם בלמודי הכפירה והניהיליזמוס... עלינו לצעד הלאה על דרך הממוצע בין שתי הקצוות... ולהזהיר את בני עמנו מלהלכד ברשות הניהיליזמוס והכפירה הגמורה"²⁴. בדעה זו של העורך תמכו גם משכילים מתונים אחרים שיצאו נגד תביעותיה הקיצוניות של ההשכלה²⁵. בסופן של שנות השבעים, עת גברה שנאת ישראל בגרמניה, ברוסיה ובארצות האימפריה האוסטרית, נעשתה התנגדות זו להשכלה עוד יותר תכופה ונמרצת.

קשורה בהשכלה היתה בעיה אחרת שעלתה אז על פרקה של יהדות מזרח אירופה, והיא בעיית התיקונים בדת. כידוע היתה מקום לידתה של תנועת הריפורמה בגרמניה, בה נעשו, בעשרת השנים השניה של המאה ה-19, נסיונות התיקונים הראשונים בקהלות האמבורג וברלין. השלב השני בתולדות תנועה זו בגרמניה היה בשנות הארבעים, עת התכנסו אסיפות הרבנים המתקנים בכרונסביק, פרנקפורט וברסלאו (1844-48), והשלב השלישי והקיצוני — בסופן של שנות השישים עם כינוס אסיפות הרבנים בקאסל, לייפציג ואוגסבורג (1868-71). בהשפעתן של אלה, ואולי גם בהשפעת מאמריו הקיצוניים של יה"ש

20 שם I (1857), עמ' 120, 142, III (1859), עמ' 74, 175, 185-6, IV (1860), עמ' 29, 61, 65, V (1861), מאמר גוטלובר 17, 18, 19, VI (1862), עמ' 36-7, 83-4, 252, 334-5 ועוד.
 21 שם III (1863), עמ' 105-6.
 22 שם III (1859), עמ' 178-9.
 23 שם, IX (1865), עמ' 189, 197-8, 205.
 24 שם, XII (1868), עמ' 159.
 25 שם, XVIII (1874), עמ' 11-12, 17-1 ועוד.

ב„החלוץ“, נתעוררו משה ליב לילינבלום ויהודה ליב גורדון, וכל אחד על פי דרכו העלה את בעיית התיקונים בדת לפני הציבור היהודי ברוסיה. עיקר המלחמה בעד התיקונים נערכה מעל דפי „המליץ“, וכנגדם מעל דפי „הלבנון“, ואילו „המגיד“ עסק בה אך מעט. מראשית ייסודו הבליט את מגמת השלום שלו, ולמרות דברי הלעג של הקיצונים שבמשכילים על מגמה זו, שלמענה, טענו, מקריב העורך את האמת, אין ספק שמבחינה היסטורית היתה זו העמדה הנכונה ובזמנה אף רכש לו העתון על ידה מאות קוראים והתבסס מבחינה כלכלית יותר מכל עתון עברי אחר של הזמן.

אם עמד „המגיד“ מהצד בענין הפולמוס הדתי ברוסיה, לא היסס מלחנות את דעתו הברורה ביחסו לריפורמה הגרמנית. לא „הכרמל“ ולא „המליץ“ נקטו בעמדה כה שלילית וללא פשרות נגדה כ„המגיד“. התנגדות „המגיד“ לריפורמה לא היתה פרינציפיונית. במאמרת שובה לפביוס מיזס, שבשורת מאמרים אשר פירסם ב„המגיד“ (1869-70), לימד סניגוריה על אסיפת לייפציג וטען שמשנתפיה היו חדורים אהבה ליהדות ודאגה לקיומה ולחיזוקה, כתב רד“ג: „לא לנו התנגדות שרשית להתקון בכלל. היו בתוכנו תמיד מתקנים בעניני דת, אבל היו גדולי ישראל, חכמים ידועים ויראי ד' אשר עקרי האמונה קדושים היו להם, וכונתם היתה לתקן הנהרסות ולא להרוס עד היסוד... אבל מעולם לא היו מתקנים כאלה בתוכנו כמו בזמן הזה אשר סו"ס מגמתם להרוס ולבטל, וגם לרבים מעקרי האמונה לא ישימו לבם“²⁶. ההתנגדות לא היתה איפוא לרעיון התיקונים כשלעצמו אלא לנושאו. בורותם בעניני היהדות המסורתית, טען כנגדם, אינה מכשירתם לתפקיד שלקחו על עצמם. ולא זו בלבד שבורים הם, אלא אף חסרי אמונה ואדישים לדת בכלל. לא לחזק הדת מטרתם, אלא להחלישה ולמעט דמותה וכחה. וכל זה למה? לשם השגת השוויון המלא וההשתלבות הגמורה בחברה הכללית.

היתה זו ההנחה של הריפורמיים בדבר קשר ישיר כביכול שבין הריפורמה והאמנציפציה שהתקפה והפרכה מעל דפי „המגיד“. בכל הארצות בהן זוכו היהודים בשוויון האזרחי, טען רד“ג, לא הושג זה כתוצאת „הבלי התיקונים“, אלא מפני „רוח הזמן בכלל“ ולרגלי התפשטות החרות והדעת²⁷. וברוח זו כתב גם המו"ל: „לא על ידי פריקת עול חוקי דתם השיגו היהודים שווי הזכויות, רק על ידי מעשיהם הטובים ובהיותם נאמנים לארץ מולדתם ושומרים חוקי הארץ בלב שלם“²⁸. אולם הטעם המכריע למלחמת „המגיד“ בריפורמה היה הטעם הלאומי, והוא: התכחשותה לתקות הגאולה של האומה.

למרות התנגדותו לריפורמה ואי רצונו להסתבך בפולמוס הדת שבקרב יהודי רוסיה, גילה „המגיד“ מידה של הגינות ורוחב לב, ופתח את שערו אף למאמרים שתמכו ברעיון התיקונים. הזכרנו לעיל את מאמרי מיזס בשבח אסיפות

(26) שם XIV (1870), עמ' 22.

(27) שם, XIII (1869), עמ' 221.

(28) שם, XIV (1870), עמ' 346.

הרבנים בגרמניה. אולם נדפס ב"המגיד" מאמר עוד יותר קיצוני, "אענה אף אני", מאת י"ג. בו תבע מהרבנים שיתירו הכתיבה בשבת כגזרות השעה, למען יוכלו התלמידים היהודים בגימנסיות ובאוניברסיטאות להמשיך למודיהם בשבת, ובו יצא גם נגד "המנהגים הטפלים והדקדוקים היתרים אשר רבו כמו רבו אצלנו והמה כסילון ממאיר בעיני הממשלה כבעיני כל איש חכם לב אוהב עמו מפני שהמה מחשיכים עיניהם של ישראל ומטמטמים לבם וגודרים בעדם הדרך אל ההשכלה הכללית והגאולה האזרחית"²⁷. בהדפסתו של מאמר כזה ב"המגיד", שרוב קוראיו יהודים חרדים היו, הראה המו"ל אומץ לב לא מעט, והתחשבות בתנאי הזמן ובהלכי הרוח בקרב חוגים ניכרים שבאינטליגנציה היהודית. ואף כי רוב סופרי "המגיד" יצאו נגד דעות אלה²⁸, אין להשוות את סגנון הדברים והטון שלהם לאלה של מאמרי "הלבנון" מאותן השנים. רוב המאמרים נכתבו במתינות ומתוך יחס של כבוד ליל"ג המשורר והפובליציסט; ויחד עם זה הודגש בהם שאין דרך אחרת לפתרון הבעיה אלא שהרבנים יצאו מד' אמותיה של ההלכה וימצאו דרך פשרה בין תורה וחכמה²⁹, שיש להקים בתי ספר חדשים תחת פיקוח יהודים דתיים³⁰, ושככלל יש צורך לכנס אסיפת רבנים לדון בענין התיקונים³¹. בעמדה מתונה זו החזיק גם המו"ל, שחזר והדגיש כי "המגיד" מטיף לשביל האמצעי שבין השכלה ואמונה. "סטים מחללי קדש שנאה נפשנו, כאשר סכלים וצבועים בוזי כל חכמה ומדע לגועל רוחנו"³². ולא נתקררה דעתו עד שבאחד מ"הגיוני המגיד" שלו השמיע דברים חריפים נגד חוסר הנקיון ואי הסדרים השוררים בבתי הכנסת, במוסדות החינוך הישנים ובקהילות בכלל. "התעוררו מתרדמתכם", קרא למנהיגי היהדות החרדית, "והטו אזנכם לקול הקורא בחזקה: עת לעשות היא לכם! אל תדמו בנפשכם כי יש לאל ידכם לעצר בעד הסער הגדול הסואן ברעש נורא מאד! ראו לתקן כל דבר הצריך תיקון... עשו סדרים נכונים ויפים בבתי הכנסת ובבתי המדרש שלכם. תנו עיניכם ולבבכם על דרכי חנוך בניכם... על עניני העדה שיעשו באמונה, בדעת, בצדק וביושר"³³.

עם גבור הלחץ של "בעיות החיים" ביהדות רוסיה, סולקה בעיית התיקונים מהעתונות. היא העלתה מחדש כעבור עשר שנים, אולם אז נשתלבה בבעיה הכללית יותר של תחית הלאומיות העברית.

(29) שם, עמ' 277.

(30) השוה, למשל, מאמר ר' דוד מגרודנה, שם VII (1870), גליון 41; מאמר נ. ר. שם, גליונות 48, 49, XV (1871), גליונות 45, 47, 48; מאמר הרב ישעיה מאיר כהנא שפירא, שם, גליונות 19, 20, 21. ראה גם המאמר "חקר דבר", שם, גליונות 3, 4, 7.

(31) שם XV (1871), עמ' 54.

(32) שם, XIV (1870), עמ' 381.

(33) שם, XV (1871), עמ' 381.

(34) שם, XIV (1870), עמ' 285-6.

(35) שם, עמ' 369-70.